

Угрин Л.Я.

Ідентичність як категорія аналізу сепаратизму: український контекст

Проаналізовано особливості сепаратизму на Сході України в контексті конфліктності гіпертрофованої регіональної ідентичності Донбасу, сформованої на позаетнічній основі, і загальноукраїнської, неконсолідованої національно-державної ідентичності, процес конструювання якої не завершився через слабкість держави, фрагментованість політичної еліти, розірваність, дихотомічність ціннісної й символічної систем. Конфлікт між ними й зумовив сепаратистські настрої однієї частини населення, яка активно підтримала агресію РФ, й апатію іншої.

Ключові слова: ідентичність, регіональна ідентичність, сепаратизм, регіоналізм, регіональне розрізнення.

Проанализированы особенности сепаратизма на Востоке Украины в контексте конфликтности гипертрофированной региональной идентичности Донбасса, сложившейся на внеэтнической основе, и всеукраинской, неконсолидированной национально-государственной идентичности, процесс конструирования которой не завершился из-за слабости государства,

фрагментированности политической элиты, разорванности, дихотомичности ценностной и символической систем. Конфликт между ними и обусловил сепаратистские настроения одной части населения, которая активно поддержала агрессию РФ, и апатию другой.

Ключевые слова: идентичность, региональная идентичность, сепаратизм, регионализм, региональное различие.

This analysis includes features of Eastern Ukraine separatism in the context of conflict hypertrophied by the regional identity of Donbass, formed on the basis of ethnical variety, nation wide phenomenon, non-consolidated nation-state identity. The design process is not completed because of the state's weakness, political elite fragmentation, discontinuity, dichotomy value and symbolic systems. Therefore, the conflict between them hassled to separatist sentiments of one part of the population that actively supported the aggression of Russian Federation and the apathy of another.
Key words: identity, separatism, regional identity, regionalism, regional differences.

УДК 32:001 342.1 316.6

Угрин Л.Я.,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії
та історії політичної науки
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Особливістю розвитку сучасної політичної науки є актуалізація та концептуалізація нематеріальних суб'єктивних детермінант політичних процесів, що відображає нові цивілізаційні тенденції розвитку сучасних спільнот. Політична теорія більше уваги приділяє «проблемам, котрі виникають у зв'язку з тим, що картини в головах людей не є механічним відображенням оточуючого їх світу» [6, с. 51]. Проблема, на яку вказав учений ще в 50-х рр. минулого сторіччя, набуває ще більшого звучання в умовах інформаційного суспільства. Відповідно, у категоріальній структурі політичної науки вагоме місце посідають поняття, які відображають їхній вплив, – ідеї, дискурси, наративи, ідентичності, символи, смисли, образи. Важливе місце серед них ми відводимо ідентичності, що синтезує їх і є невід'ємною характеристикою сучасних спільнот. Р. Брубейкер, попри критику багатозначності самого поняття, назвав ідентичність «ключовим терміном у загальноновживаній ідіомі сучасної політики» [2, с. 61]. Його підтримав С. Холл: «... без неї певні ключові питання не можуть бути помислені» [11, р. 2]. Отже, поняття ідентичності, запозичене із психоаналізу в 70–80-х рр. ХІХ ст., вийшло за межі вузькоспеціалізованого знання й утвердилося в науковому дискурсі соціальних наук, стало необхідним інструментом пізнання та інтерпретацій сучасних подій і політичних процесів.

Ідентичність як категорія аналізу (Р. Брубейкер), на нашу думку, може стати важливим пізнавальним інструментом для дослідження такого складного й багатолікого явища, як сепаратизм. Отже, метою статті є з'ясування соціокультурних (ідентичнісних)

аспектів сепаратизму в Україні, виявлення його об'єктивних і (чи) «уявлених» (сконструйованих) причин.

У широкому розумінні під сепаратизмом ми розуміємо політику і практики окремих груп населення, регіональних спільнот, політичних партій і рухів, спрямованих на територіальне відокремлення частини держави для створення або нового державного утворення, або приєднання до етнічно/релігійно спорідненої держави (kin-state) – історичної батьківщини, або підвищення її політико-правового статусу в межах держави через автономізацію, регіоналізацію, федералізацію. Сепаратизм виникає та виявляє себе в політичних практиках у культурно неоднорідних, багатоетнічних (мультикультурних) суспільствах, а тому загрожує практично кожній сучасній державі. Проте в одних він стає реальною загрозою національній безпеці, утілюється в сильних сепаратистських рухах, в інших – у маргінальних партіях чи організаціях, які суттєво не впливають на суспільно-політичне життя. У багатьох випадках сепаратизм існує як латентна проблема, яка починає сприймається суспільством і елітою реальною загрозою, коли маніфестується через радикальні дії.

Учені виокремлюють такі найважливіші чинники сепаратизму: соціально-економічні (диспропорції в господарському та економічному розвитку, що мотивують до відокремлення розвинутіші регіони); етнічний або (й) конфесійний (мотивують до відокремлення задля збереження етнічної та релігійної ідентичності); боротьба еліт за владу й політичний статус, що передбачає масову мобілізацію

на основі певних (часто маніпулятивних ідей); історичні (попередній історичний досвід окремого життя чи перебування в іншій державі, історичні образи); соціокультурні (відмінності в традиціях, повсякденних культурних практиках, мові). Ці внутрішні чинники формування сепаратизму наявні в більшості випадків у т. ч. й в Україні. Проте важливі й зовнішні чинники активізації сепаратизму – політична та інформаційна підтримка, дипломатичний і економічний (чи навіть військовий) тиск зовнішніх акторів (зазвичай держав, етнічно споріднених або зацікавлених у дестабілізації й фрагментації через підтримку сепаратистів). Нерідко така підтримка виявляється у фінансуванні сепаратистів, постачанні їм зброї, вводі регулярних військ, що й відбувається на Донбасі.

Сепаратизм зазвичай є наслідком впливу всіх або більшості окреслених чинників, проте всі вони тієї чи іншою мірою укорінені в соціокультурному контексті. Саме він зумовлює сприйняття проблем, міру їхньої гостроти, реальності чи уявності, формує сепаратистські настрої, на які опираються чи регіональні еліти, чи зовнішні суб'єкти для мобілізації прихильників і обґрунтування часто неправомірних із погляду національного та міжнародного права дій щодо порушення суверенітету й територіальної цілісності. Це ставить на порядок денний вивчення ролі колективних ідентичностей, у яких синтезуються та самоусвідомлюються соціокультурні характеристики спільнот і сприяють їх мобілізації.

Передумовами подій кінця 2013 – початку 2014 рр. в Україні також став складний комплекс внутрішніх соціально-політичних суперечностей, накопичених попереднім розвитком українського суспільства, відсутність інститутів і традицій їх вирішення, несамостійність українських еліт, їх залежність від зовнішніх ресурсів, небажання реформувати суспільство та дослухатися до його вимог і потреб. Очевидно також, що нездатність экс-президента В. Януковича та його оточення до діалогу з опозицією й суспільством на початку 2014 р. і стала безпосередньою причиною української кризи, якою скористалися РФ і на протікання якої безпосередньо впливає через своїх суб'єктів впливу в політичній еліті. Одним із виявів цієї кризи став радикальний сепаратизм, використаний елітами Донбасу та режимом В. Путіна, щоб відторгнути українські території.

Постають закономірні питання: чому сепаратизм в екстремістських (збройних) формах, що мали наслідком анексію Криму РФ й окупацію частини Донбасу, виявились лише на Донбасі та в Криму? мав сепаратизм глибокі історичні, культурні, соціально-економічні підстави чи був продуктом медійної (дискурсивної) мобілізації населення регіону. Осмислення причин сепаратизму й, головне, стратегій його подолання в Україні буде

неповним без розуміння суперечливих процесів колективної ідентифікації та формування (конструювання) колективних ідентичностей.

Попри значну кількість літератури, присвячену сепаратизму й тероризму, проблема співвідношення сепаратизму і процесів ідентифікації ще мало опрацьована в українськими політологами. Вона розглядається більше в контексті домінування регіональних ідентичностей (Є. Рябінін, К. Сердюк, Л. Нагорна, М. Наконечний). Інші вчені, зокрема В. Рахмайлов, пов'язують сепаратизм з етнічною гетерогенністю, незавершеністю процесів націєтворення та формування еліти титульного етносу [8, с. 91], що, безперечно, має місце в Україні.

Ця ж проблема активно висвітлюється російськими авторами, більшість яких інтерпретують події на Сході України та в Криму з пропагандистських позицій як громадянську війну чи «відновлення історичної справедливості», а причиною називають внутрішню кризу, зумовлену Майданом, і, відповідно, заперечують агресію РФ. Така позиція характерна й для деяких західних учених. Наприклад, британський політолог Р. Саква в книзі «Україна на лінії вогню: криза в пограниччі» зображає Росію як потерпілу сторону, покладає провину за кризу на тих «українців, які прийшли до влади в лютому 2014 року», після повалення президента В. Януковича, а також на їхніх «покровителів із Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейського Союзу» [12].

Для з'ясування впливу процесів ідентифікації на формування сепаратистських настроїв і їхніх екстремістських виявів у 2014 р. на Сході України розглянемо особливості формування макросоціальних і локальних ідентичностей в Україні.

По-перше, сучасний розвиток Української держави та суспільства об'єктивно позначений кризою ідентичності, оскільки після дезінтеграції СРСР суспільство, відмовившись від авторитарних стратегій, ідеологій і відповідних цінностей, перебуває в пошуках нових культурних і символічних кодів, дискурсів, нової системи самоусвідомлення й самоідентифікації, які б відповідали новим декларованим цілям і цінностям (демократія, національне відродження тощо). Перед Україною, як і перед будь-якими новими державами, за словами К. Гірца, постала мета пошуку «самобутності й вимога публічного визнання цієї самобутності як вагомого чинника, певного соціального самоствердження, прагнення «бути кимось у світі» [3, с. 302]. Вона доповнювались метою і сподіванням побудувати демократичну й ефективну державу. Останнє передбачає побудову спільної колективної ідентичності, яка є необхідним ресурсом суспільно-політичних та інституційних змін, їхнього сприйняття й легітимізації громадянами, одночасно запобіжником від її фрагментації, особливо в неоднорідних

соціумах. Процес формування української ідентичності на макрорівні не завершений досі.

По-друге, особливістю розвитку української держави є історично сформована регіональна роздільність з акцентуванням на дихотомічності ідентичностей Заходу та Сходу, яку символічно репрезентують Львів і Донецьк. С. Гантінгтон у праці «Зіткнення цивілізацій» писав про Україну як розколоту країну з двома різними культурами: «Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо її центром ось уже кілька століть» [10, с. 255]. Сегменти української спільноти, як зазначав учений, «сили відштовхування розколювали на частини і притягували їх до цивілізаційних магнітів інших суспільств». Це формувало в них відчуття, що вони – різні народи й належать до різних територій [10, с. 209]. Варто визнати, що відмінність між Заходом і Сходом України має об'єктивний характер та ґрунтується на різному історичному досвіді населення, його цивілізаційно-культурній належності, дає підстави стверджувати про ціннісну розрізненість цих регіонів, яка виявляється в різних типах політичної культури, відповідно, індивідуалістичній (самоврядній) і колективістській (хоча їхня дихотомічність знівельована значним впливом радянської колективістської політичної культури). Саме ціннісне розрізнення, а не етнічні, мовні, конфесійні відмінності найдеструктивніше вплинули на політичний розвиток українського суспільства.

Проте регіональні ідеологічні та політичні розрізнення на сучасному етапі – результат не тільки впливу об'єктивних історичних, соціокультурних і геополітичних чинників, а й застосування політичними партіями та елітами технологій, які штучно відтворювали окремі відмінності й негативні стереотипи сприйняття двох регіонів і Центру для політичної мобілізації населення. Пік використання регіоналістських гасел припав на період кампанії по виборах Президента 2004 р. та парламентських виборів 2006 р., коли політичні партії такими гаслами, як мова, ЄС, ЄП, НАТО, маркували свою ідеологічну ідентичність, замість економічних чи соціальних пріоритетів, що відповідали б інтересам соціальних, а не регіональних груп. Дискурсивна репрезентація регіональних відмінностей приносила політикам неабиякі електоральні дивіденди, що на мікросоціальному рівні унеможливило вироблення елітою спільних політичних смислів, символів і дискурсів, як наслідок, спільної (національної) ідентичності.

Визнаючи вплив цієї дихотомічності на розвиток українського суспільства, варто зауважити: регіональна диференціація сучасної України набагато складніша, не можна не брати до уваги існування ще двох великих регіонів – Центру та Півдня, які характеризуються як спільними, так і відмінними рисами із Заходом і Сходом, а Центр

має величезний потенціал консолідації й синтезу регіонального розмаїття України. До того ж і Схід, і Захід також регіонально диференціюються, наприклад, на Заході вирізняють ще чотири субрегіони – Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Схід також негомогенний, особливо підкреслимо відмінність між міським і сільським населенням передусім в етнічному складі. Окрім того, сепаратистські настрої найсильніше сформувалися й, що головне, виявилися лише в Криму та на Донбасі. Розглянемо в цьому сенсі детальніше особливості формування регіональної ідентичності Донбасу.

Своєрідність ідентичності Донбасу – у її поза-етнічній, позанаціональній основі, зумовленій особливістю історичного формування під впливом інтенсивної індустріалізації цієї території, що розпочалась в кінці XIX – поч. XX ст., пов'язана з діяльністю британського підприємця Джона Юза, який побудував там перший металургійний комбінат на Р. Кальміус (перші шахти в цьому регіоні були основані ще на початку XIX ст.). Простори Дикого поля завжди були заселені різнорідними групами населення – українськими та російськими переселенцями, різними групами козацтва, а часто й утікачами, злочинцями, які шукали розгулу та свободи [9]. Початок індустріалізації цього регіону потребував значної кількості робітників, яких звозили з усіх частин Російської імперії; нерідко це були кримінальні елементи, каторжники-втікачі. Індустріалізація Донбасу, Луганська, Запоріжжя тощо стала особливо інтенсивною в 30-х рр. XX ст., так само поповнювалися робочою силою з усіх куточків Радянського Союзу та селянами східноукраїнських сіл, які в роки Голодомору тікали в міста. Така сама тенденція збереглася й після війни. Наслідок такої політики – домінування в містах Донбасу урбанізованої культури, що сформувалася під політичним і культурним впливом спочатку Російської імперії, а потім радянського режиму і яка нівелювала цінність етнічної самобутності, загалом унікальності людини, підпорядковуючи інтереси людей виробничим чи класовим цілям.

Отже, регіональна ідентичність сучасного Донбасу формувалася на основі радянської ідентифікаційної матриці, у якій будь-які етнічні елементи нівелювалися та асимілювалися, що значною мірою зумовило безконфліктне сприйняття російської культурної традиції, передусім мови. Донбас став своєрідним плавильним тиглем, у якому були знівельовані етнічні, релігійні, культурні відмінності його мешканців. Позаєтнічна ідентичність Донбасу найбільше була підживлена радянською ідентичністю. Тому саме в цьому регіоні було й залишається найбільше мешканців, які ідентифікують себе передовсім як радянських і ностальгують за часами СРСР, незважаючи на декларовану російськість. Відповідно, ідентичність Донбасу, її носії

не сприймали будь-яку модель ідентичності, конструйовану на національній основі.

Позанаціональний тип ідентичності Донбасу обґрунтував і японський дослідник Куромія Гіроакі: «Клас» і «нація» – дві важливі концепції політичного мислення, що сформувалися як реакція на Просвітництво, – не підходили й не підходять до реалій політики в Донбасі» [5, с. 474]. Він стверджував, що особлива регіональна порубіжна ідентичність Донбасу «не може бути легко підпорядкована національним ідентичностям – українській чи російській». Ситуація з Донбасом, доводив він, «демонструє концептуальну небезпеку надмірного зосередження на нації та/або класу за рахунок усіх інших ідентичностей» [4, с. 542]. Зазначимо, що для Заходу України й Центру основою формування регіональних ідентичностей стала етнічна ідентифікація.

Узагальнюючи, зазначимо, що Донбас (і меншою мірою Крим) стали окремими «уявленими спільнотами» (визначення Куромії Гіроакі), основні риси яких були сконструйовані політичними технологіями на основі радянської та російсько-імперської символічних систем, які опиралися на ментальність Дикого поля, в основі якої прагнення свободи, але «свободи від», заради якої може бути застосоване насилля. Відповідно, у процесі її конструювання на сучасному етапі Центр, інші регіони (передовсім Захід), загалом Українська держава сприймалися не лише як значимі Інші, а як Чужі, що загрожують ідентичності Донбасу. Тому не сприймалися формальні правила (закони) Української держави, а перевага надавалась неформальним («поняттям»). Інститути Української держави як універсалізуючий і консолідуючий чинник формування загальнонаціональної ідентичності завжди мали мінімальну підтримку в цих регіонах (за винятком того періоду, коли вони очолювались представниками Донбасу). Події на Майдані в Києві кінця 2013 – поч. 2014 рр., втрата представником регіональної еліти В. Януковичем (який сприймався як «свій») президентської посади були сприйняті більшістю населенням Донбасу (70,5% в Донецькій і 61,3% в Луганській областях) як державний переворот, організований опозицією за підтримки західних держав; для порівняння: у Південно-Східному регіоні такої думки дотримувались 46% [7]. Більше ніж половина громадян Донбасу вважали виконавчі органи влади, створені після Майдану, однозначно незаконними, більше ніж 30% нелегітимною вважали Верховну Раду України [7]. Якщо порівнювати ці цифри із середніми по Південному Сходу або іншими областями, то вони є значно вищими і свідчать про те, що ідентифікація з державою й усією українською спільнотою не стала основою ідентифікаційної матриці жителів Донбасу, а держава в їхній ієрархії політичних цінностей не мала пріоритету.

Отже, низький рівень ідентифікації мешканців Донбасу з макросоціальною спільнотою, Українською державою, її символічною системою, яка загалом заперечувала радянську, історичною пам'яттю за одночасного перебільшення унікальності й важливості «своєї» регіональної ідентичності зумовили нелояльність до власної держави, незначну підтримку влади та орієнтацію більшості мешканців на регіональну еліту й іншу державу, яку масова свідомість сприймала близькою культурно, політично, геополітично, а на рівні повсякденності «братнім» «одним» народом. Такі риси регіональної ідентичності Донбасу і стали вагомим підґрунтям, середовищем для формування сепаратистських настроїв, які на поведінковому рівні виявилися або в активній підтримці сепаратистських дій на фоні агресії РФ, або в однієї частини мешканців Донбасу – в апатії чи невтручання – іншої. Наприклад, під час опитування мешканців Південного Сходу у квітні 2014 р. на питання «Як Ви будете реагувати у випадку вторгнення російських військ» 55,4% мешканців Донецької області й 43,2% Луганської області відповіли, що мають намір «залишатися вдома і не втручатися», ще, відповідно, 15,6% і 26,1% опитаних не змогли визначитися [7]. На нашу думку, саме соціальна апатія, що межує з політичною аномією, відсутність традицій громадянськості, відповідальності, компромісу за домінування локальної («своєї») ідентичності стали й залишаються найнебезпечнішим джерелом сепаратизму на Донбасі, певною мірою в Криму. Представники соціального конструктивізму П. Бергер і Т. Лукман довели, що в процесі конструювання нових реальностей та ідентичностей як її вагомий елемент поведінка людини відповідає сформованому в її свідомості первинному образу світу, політики або зумовлена їх неприйняттям. Вони підкреслюють, що одного разу сконструйована реальність (точніше її образ, сприйняття) продовжує своє існування, а нові когнітивні елементи – смисли, установки, цінності – повинні накладатися на вже існуючу реальність [1, с. 227]. У випадку з ідентичністю Донбасу такі установки на рівні масової свідомості були практично протилежними іншим регіонам і загальноукраїнським, а тому не сприймалися, їх виявами і стали бунт або ж соціально-політична апатія.

Конфліктність колективних ідентичностей дискурсивно «перезавантажувалась» політичними партіями та елітами використанням маніпулятивних технологій з метою мобілізації населення в міжелітній боротьбі за ресурси й владу. Їх застосування, особливо під час виборчих кампаній або ситуацій загострення політичної боротьби, штучно відтворювали відмінності та негативні стереотипи сприйняття регіонів і Центру в умовах недостатньої внутрішньої міжрегіональної кому-

нікації й суспільної згоди. Тому, на наше переконання, попри існування об'єктивних передумов, значна частина мотивацій сепаратистських дій населення Донбасу була дискурсивно сконструйована та нав'язана населенню через соціальні мережі й ЗМІ, підконтрольні агентам зовнішнього впливу (представникам еліти та істеблішменту), і безпосередньо ЗМІ РФ.

Отже, криза ідентичності, конфліктність регіональних ідентичностей в Україні посідають вагоме місце серед сукупності внутрішніх і зовнішніх детермінант сепаратизму, оскільки опосередковують їх сприйняття через історично сформовані й технологічно сконструйовані смисли, цінності, дискурси. Безпосередньою причиною екстремістських (збройних) виявів сепаратизму на Сході України та в Криму став конфліктний характер взаємодії, з одного боку, між гіпертрофованою регіональною ідентичністю Донбасу, сформованою на позаетнічній основі, близькою до радянської й російської ідентичностей, що мають подібну природу формування; з іншого – між загальноукраїнською, неконсолідованою національно-державною ідентичністю (уявленим Центром) та іншими регіонами, передовсім Заходом, які сприймалися загрозою ідентичності Донбасу.

Розуміння ідентичнісного виміру розвитку й виявів сепаратизму в Україні необхідне для формування релевантних стратегій його подолання та реінтеграції в майбутньому окупованих територій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.

2. Брубейкер Р. Этничность без групп / Р. Брубейкер ; пер. с англ. И. Борисовой. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 408 с.

3. Гірц Кліфорд. Об'єднувальна революція: питомі настрої і цивілізована політика в нових державах / Кліфорд Гірц // Інтерпретація культур : 6 вибраних есе / пер. з англ. Н. Комарової. – К. : Дух і Літера, 2001. – 542 с.

4. Куромія Г. Донбас поміж Україною та Росією: позанаціональна ідентичність? / Г. Куромія // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика : [хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів]. – Луганськ, 2002. – С. 541–554.

5. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Г. Куромія ; пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агєєв. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.

6. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.

7. Мнения и взгляды жителей Юго-Востока Украины: апрель 2014 года : исследование Киевского международного института социологии 8–16 апреля 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=302&page=9&y=2014>.

8. Рахмайлов В. Сепаратизм і націоналізм: проблема співвідношення / В. Рахмайлов // Грані. – 2014. – № 7 (111). – С. 88–95.

9. Проскуріна О. Політико-культурний вимір Донбаського регіону / О. Проскуріна // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1 (22). – С. 127–135.

10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 255 с.

11. Hall Stuart. Introduction: Who Needs "Identity?" / Stuart Hall // Questions of Cultural Identity ; eds. Stuart Hall and Paul du Gay. – London and Thousand Oaks : CA:Sage, 1996. – С. 1–17.

12. Sakwa Richard. Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands / Richard Sakwa. – London : I.B. Tauris & Co Ltd., 2015. – 320 p.